

SREDNJOVJEKOVNA EUROPA DEFINIRANJE POJMOVA, UTVRĐIVANJE SADRŽAJA, OMEĐIVANJE PROSTORA

Dubravko Lovrenović

Autor raspravlja o pojmu srednjovjekovne Europe - o njegovu nastanku, o njegovu širenju i sužavanju na određeni prostor, a posebno se osvrće na jugoistočnu Europu, odnosno na Hrvatsku i Bosnu.

Teško se oteti dojmu da je od vremena, kada je prije više od 2600 godina rođen, pa do dana današnjeg, pojam Europe zadržao mitološke, kulturološke i zemljopisne odrednice kao primarne, te da su se nastojanja raznih kreatora (i kreatura) na njegovu pretvaranju u primarno politički pojam pokazala jalovom i bezuspješnom alkemijom. Tako na početku, kao i danas, Europa ostaje mit, »malo predgorje azijskog kontinenta«, kako ju zamišlja Francuz Paul Valery, što još uvijek ne znači da ona nije i »plemeniti dio Univerzuma, ukras Svijeta i mozak jednog velikog Tijela«, što u njoj prepoznaje Karl Bosl.¹ To su oprečnosti koje definiraju Europu, ona je oprečnost sama u sebi.

Danas se općenito smatra da ime Europa vodi podrijetlo od asirske riječi EREB (zalaz Sunca, zapad) a Grci su je preuzeli od Feničana i označili njome zapadnu obalu Egejskog mora. Europa je u grčkoj mitologiji kći tirskega kralja Agenora ili, kako tvrdi Homer, Feniksa. Zeus ju je, preobražen u lik bika, oteo i odveo na Kretu gdje mu je rodila 3 sina: Minosa, Radamanta i Sarpedona. Mit je u svakom slučaju višeznačan; simbolizira prešadivanje azijske kulture na Kretu i činjenicu da ovaj otok predstavlja kolijevku europske civilizacije.

Herodot (490-430 p. n. e.) je otkrio da u jednoj pjesmi anonimnoga grčkog pjesnika iz konca VIII. st. p. n. e. Europa ne predstavlja samo ime već i dosta preciznu geografsku oznaku za sjeverni dio grčkoga prostora. Peloponez i otoci nisu bili obuhvaćeni ovim pojmom. Između VIII. i V. st. p. n. e. pojam Europe obuhvatio je nove prostore. »Grci, kaže Herodot, dijele Zemlju na tri zone - Europu, Aziju i Libiju« (današnju Afriku). Sada se pod Europom mislilo na prostor koji se preko Dunava pružao od obala Crnog mora na sjever, dok je na istoku sezao do Dona i Azovskog mora. Herodot se čudio, ne bez humora, zašto je Zemlja, koja je bila jedinstvena, podijelje-

¹ K. Bosl, Europa im Mittelalter, Wien, 1970, 11.

na na tri dijela kojima su data imena žena... Čudio se da je kod Grka nadvladalo ime azijskog podrijetla, zaključivši da će »zbog navike« ovo ime i dalje upotrebljavati.²

Eshilu (472. p. n. e.) je prelazak preko Bospora značio »napuštanje Europe« i dolazak na »kontinent Aziju«. Ideja europskog »zajedništva« prisutna je u djelima Hipokrata, Aristotela i Sokrata, označavajući prostor između Heraklovih stupova (Gibraltara) i Crnog mora.³

Rimsko carstvo baštinilo je, uz ostalo od grčke civilizacije i ime Europe; na jednom natpisu iz Egipta August je bio označen kao »osvajatelj Europe i Azije«. Ipak, sve do samoga konca Rimske imperije, ime Europe nije izborilo primat nad tradicionalnim nazivljem Istok - Zapad. To je najbolje pokazala podjela Carstva na Istočno i Zapadno. Koncem antike, Europa je više živjela u znanosti nego u pojmovniku šire upotrebe - tako je Sulpicius Severus (+410) sastavio »Biografiju najvećih europskih svetaca ranog doba«, Martin iz Toursa dodijelio je Europi mjesto u »Carstvu spasa«, Kolomban je oko 600 godine pisao o »Cvijeću cijele Europe«, a Isidor iz Seville, posljednji enciklopedist antike, plašio je »narode Europe« Gotima.⁴ Ime Europe preživjelo je mrak stoljeća seobe naroda i iz antičko-sredozemne radionice ideja svjetske kulture na uska vrata naprosto se ušuljalo u barbarizirani svijet srednjovjekovlja. Od Rimskog carstva ona je baštinila svoj najjači vezivni materijal - kršćanstvo, u vidu religije, ideologije i organizirane Crkve, koje će presudno djelovati na oblikovanje srednjovjekovne društvene stvarnosti.⁵

Anglosaški historičar Beda Venerabilis (675-755) smatrao je Galiju, Germaniju i Španjolsku, kasnije i Italiju, dijelovima Europe, ali je Britanske otoke i skandinavski sjever isključivao iz te zajednice. On je bio temeljito obrazovan čovjek; sakupljao je rukopise, bavio se gramatikom, latinskim pjesništvom, crkvenom poviješću, prirodnim znanostima, astronomijom i kromologijom. U svojoj »Crkvenoj povijesti Engleske« dva puta upotrebljava riječ »Europa«. Njegov ideal bila je univerzalna katolička Crkva.⁶ Već je, dakle, u 7/8. stoljeću postojala svijest ne samo o geografskoj već i psihološkoj odijeljenosti Britanije od europskog kontinenta. I ta činjenica može se ubrojiti među one koje determiniraju stupanj političke kohezije europskog prostora do konca XX stoljeća.

Nije slučajno da se kao pojam »kontinentalne zajednice« medievalna Europa rodila u franačkoj katoličkoj kraljevini, kasnijem Carstvu. Anonimni nastavljač Izidorove kronike govori o takvoj zajednici uključujući u nju narode sjeverno od Pirineja i Alpa. U isto vrijeme znakovito je da se taj pojam rađa u vrijeme bitke kod Poitiersa 732. gdje je Karlo Martel zaustavio arablanski prodor prema sjeveru.⁷ U jednom od najstarijih izvještaja o bici kod Poitiersa opisuje se taj događaj kao pobjeda Europljana nad Arabljanima. Europa je kao politička zajednica prepoznata u trenutku kada joj je zaprijetila vanjska opasnost. To će ostati osnovnom odrednicom njezina političkog funkcioniranja i dozrijevanja sve do modernoga vremena.

Prva ozbiljnija europska integracija, shvaćena naravno u njezinom srednjovjekovnom značenju, veže se za ime Karla Velikog (768-814) i ona je dire-

² Jean-Baptiste Duroselle, *Europa - Eine Geschichte seiner Volker*, München, 1990, 19.

³ K. Bosl, *Europa im Mittelalter*, 11.

⁴ K. Bosl, *Isto*, 12.

⁵ J. Martin, *Universalmonarchie und partikulare Gewalten. Die Germanen in und nach Imperium Romanum, Deutschland in Europa - Ein historischer Ruckblick*, Herausgegeben von Bernd Martin, München, 1992, 9-22.

⁶ Jean-Baptiste Duroselle, *Europa*, 105.

⁷ K. Bosl, *Europa im Mittelalter*, 12.

ktno nadahnuta njegovim krunidbom za cara u Rimu na Božić 800. godine. Kroničari su ga slavili kao »gospodara Europe«, i nazivali »slavom kraljevstva Europe«, »ukrasom Europe« i »svjetionikom Europe«. ⁸ Poistovjećivali su pojmove Carstva i Europe videći u temeljima te nove tvorevine rimsko-antičke, kršćanske, imperijalističke i univerzalističke sadržaje, teorije i vjerske ideje. ⁹ Nakon više od 3 stoljeća Karlo je, papinskim blagoslovom, nastavio ispisivati prekinutu kroniku zapadnih rimskih careva. No, i prije toga, već od 775, važio je Karlo kao od Boga izabrani vladar »slavnog kraljevstva Europe« a koncem 8. stoljeća Angelbert, dvorski pjesnik, uzdizao ga je u zvijezde kao »oca Europe«. ¹⁰ Karlo je u očima suvremenika važio kao inkarnacija rimskog cara, a velika državna tvorevina između Baltika i Sredozemlja poistovjećivana s Europom imala je izgled zajednice s »jednim duhovnim licem«. Član Karlove Dvorske akademije Alkuin (735-804) imenovao je Europu kao »kontinent vjere«, ona je doživljavana kao »majka-zemlja« kulture i kršćanske vjere. Europa je u srednjem vijeku rođena kao novo društvo i nova kultura. Pojam Europe pod Karlom rođen je i kao ideološki i politički pojam, ali on u sebi nije ni izdaleka objedinjavao cijeli kršćanski svijet. ¹¹ Izvan Karlova Carstva ostali su Skandinavija, Britanija, skoro cijeli slavenski svijet i Pirenejski poluotok. Već tada ono je u sebi nosilo klicu partikularizma koja će se nakon Krlove smrti zarazno proširiti na cijeli Kontinent. Zapravo, Karlova »Europa« bila je plod vojničkog osvajanja, a ne rezultat dozrijevanja i u toj okolnosti krila se njezina lomnost. I onda kada se 962. Sveto rimsko carstvo njemačke narodnosti pojavilo kao novi oblik europske političke integracije pravo na univerzalnu vlast polagat će još Papinstvo i Bizant, što će roditi novim napetostima i negativnim posljedicama. Tada će do punog izražaja doći činjenica da Europa nije izrasla iz jednog jedinstvenog korijena. Zato će se krošnja koja je imala značiti europsku solidarnost i integrativnost uvijek lomno povijati i pod najmanjim vjetrom političkog partikularizma koji je presudno determinirao odnose u tom isparceliranom svijetu.

Istovremeno, Carstvo Karla Velikog može se razumjeti kao »Davidovo kraljevstvo koje je u svojim temeljima imalo više Stari nego Novi zavjet - ono je personificiralo povratak u rimsku carsku ideologiju«. ¹² Prva srednjovjekovna Europa stvorena je dakle u trenutku kad je kotač povijesti zaustavljen i kada ga se pokušalo vratiti natrag. Slabi su to bili znaci za budućnost jedne političke ideje! Ipak, daleko smo od toga da umanjujemo značaj Karlove Europe, jer kako kaže Karl Hampes, mada »Karlo jednom nogom stoji u antici a drugom u srednjem vijeku, on je ipak premostio graničnu rijeku povijesti«. Pod Karlom se počinje uobličavati pojam europske kulture, internacionalan u onodobnom značenju. ¹³ Sastav njegove Dvorske akademije, intelektualni polet, karolinška minuskul elementi su jedne nove duhovne stvarnosti koju su kasnija pokoljenja, pomalo euforično, nazvala Karolinском renesansom. Ipak, to su jasni vjesnici onoga ozračja koje će, s pojavom sveučilišta i gradova u 13. st. pomladiti duhovno lice Europe. Na tom, eminentno kulturnološkom planu, ogledaju se najtrajniji rezultati prve srednjovjekovne Europe tako da nije bez razloga Nithard pisao da je »car Karlo, kojeg su, s pravom svi narodi nazivali Velikim, ostavio po smrti cijelu Europu ispunjenu svim

⁸ H. Mordek, *Karl der Grose - barbarischer Eroberer oder Baumeister Europas?*, Deutschland in Europa - Ein historischer Ruckblick, Heraus gegeben von Bernd Martin, München, 1992, 41.

⁹ K. Bosl, *Europa im Mittelalter*, 12; H. Mordek, *Isto*, 41.

¹⁰ K. Bosl, *Isto*, 12-13.

¹¹ K. Bosl, *Isto*, 13.

¹² K. Bosl, *Isto*, 13.

¹³ H. Mordek, *Karl der Grose*, 41; R. Lopez, *Rodenje Evrope*, Zagreb, 1978, 90-92.

dobrima...«. ¹⁴ Karlova politička dimenzija bila je međutim nesrazmjerna likovnoj predstavi iz kraljevske dvorane u Ingelheimu na kojoj on stoji uz rame persijskog cara Kira, Aleksandra, Augusta i Konstantina. ¹⁵ Njegovu spornu političku ulogu na plastičan način odražava ni do danas okončana rasprava: da li je Karlo bio francuski ili njemački vladar?

Razumljivo je što su ove političke inovacije, koje su iz temelja promijenile ranosrednjovjekovnu ravnotežu u kršćanskom svijetu, povijedile sujetu Bizanta u kojem je tradicija čuvara rimske veličine utemeljena još s osnivanjem Konstantinopola početkom 4. stoljeća. Bizantska reakcija bila je prvenstveno usmjerena prema papi koji je stajao iza kulisa ove restitucije Rimske imperije. Međutim, tijek zbivanja bio je nezaustavljiv i nova je stvarnost uskoro bila legalizirana Aachenskim ugovorom (812.) kojim je ratificirana podjela interesnih sfera između Karlova Carstva i Bizanta. Bilo je to prvo pucanje šavova jedinstvene kršćanske zajednice u postrimskoj epohi otvorenoj smrću posljednjeg rimskog cara Romula Augustula (476.). Bizant je priznao Karlu titulu »imperatora i cara«, a Karlo je »bizantske careve nazvao braćom«. U teoriji su međutim bizantski carevi sebe i dalje smatrali vladarima cijelog kršćanskog svijeta zadržavši titulu »rimskih careva«. Karlo je smatran nosiocem najviše titule samo u »Carstvu Franaka«. ¹⁶ Granica između dvije Imperije (ne treba je, dakako, zamišljati kao neku čvrstu, neprobojnu barijeru) povučena je preko jugoistočne Europe na rijeci Cetini; Hrvatska do Cetine dospjela je pod Karlovu vlast, a Venecija i dalmatinske komune potpale su pod bizantsku ingerenciju. ¹⁷

Nakon toga, međusobno udaljavanje, potencirano rivalitetom, nezadrživo je raslo; u momentu kada je Karlova krhka tvorevina pukla linijom Verdunskog ugovora 843. suprotstavljao je papa Grgur I »sve crkve Europe« Bizantskom carstvu. ¹⁸ Dva i pol stoljeća kasnije, 1054, nakon međusobno izrečenih anatema iz Rima i Carigrada, i Crkve su definitivno pošle putem kojeg su trasirale države. Važno je znati da su iza crkvenog raskola stajali razlozi eminentno političke naravi. »Filioque« i drugi doktrinarno-teološki pojmovi igrali su u cijeloj toj gužvi tek sekundarnu ulogu. Time su se konačno uobličila dva kulturno-civilizacijska i politička bloka čime je podjela Rimskog carstva na Istočno i Zapadno iz 395. dobila puni smisao i povijesnu potvrdu. To je bio dug i mukotrpan proces u kojem sudionici i kreatori zbivanja nisu mogli biti svjesni da će se na kraju pojaviti pojmovi koji su tek naknadno prepoznati kao integrativni na planetarnoj razini. Tako je bilo i u ovom slučaju, tako je pukao pupčanik koji je vezivao Rim i Carigrad. Forme legislature i shvaćanja države (u Bizantu je grčki jezik ubrzo istisnuo latinski) pokazuju u prvom stupnju razvitka rimskih blizanaca upadljive sličnosti, što više podudarnosti. Taj je razvitak prekinut na temelju kasnijeg političkog rivaliteta kojemu je Crkveni raskol iz 1054. dao oblik završnog čina.

Znaci slabosti Karlova Carstva izbili su na vidjelo uskoro nakon njegove smrti. Nasljednici nisu bili previše okupirani europskom integracijom - važnija im je bila utakmica za vlastiti prestiž nad susjedima. Oni su uporno i tvrdoglavo provodili cijepanje Carstva koje je postojalo još samo na papiru; ipak taj je proces u sebi nosio i pozitivne trendove - izrastanje modernih europskih nacija. U tekstu tzv. Strasbourske zakletve iz 842. sačuvan je prvi

¹⁴ H. Mordek, Isto, 23.

¹⁵ H. Mordek, Isto, 31-32, 36-37.

¹⁶ I. Goldstein, Bizant na Jadranu, Zagreb 1992, 156-157; Jean-Baptiste Duroselle, Europa, 104.

¹⁷ A. Dabinović, Hrvatska državna i pravna povijest, Zagreb, 1990, 62-63; N. Klaić, Povijest Hrvata u srednjem vijeku, Zagreb, 1990, 39; D. Obolenski, Vizantijski komonvel, Beograd, 1991, 123.

¹⁸ K. Bosl, Europa im Mittelalter, 13.

spomen njemačkog i francuskog jezika koji je nepogrešivo ukazivao na put kojim su se europski narodi uputili nakon Karla. Iako je 843. (kada je Verdunskim ugovorom ubrzana podjela Carstva na Njemačku, Francusku, Italiju i Lotaringiju) papa Grgur IV još zazivao duh europske solidarnosti, značenje termina Europa bilo je samo retoričko i geografsko.

Verdunski ugovor, »prvi od velikih ugovora u evropskoj povijesti«, čiji su tragovi vidljivi još i danas, dokinuo je i samu iluziju - rođenu u Karlovo doba - da je različite zemlje i narode moguće okupiti i čvrsto držati zajedno tek na osnovi ideologije. On je, uz to, i »savršeno prilagodavanje Evropi svoga vremena« bez nacija, sa univerzalnom politikom i domanijalnom privredom. U njemu je bilo sporno jedino to koliko će kome, od tri pretendenta, pripasti teritorija¹⁹ Karlovu Europu moglo se, bez posebnih poteškoća etničke ili druge naravi, cijepati i rezati poput sira. Ona nije imala svoj unutrašnji politički rezon. I prije nego je stala na noge, srednjovjekovna je Europa zaustavljena u razvitku - ideja jednog europskog naroda razbijena je u beskonačni mozaik feudalnih državnica. Politički HOMO EUROPEUS morao je čekati neka bolja vremena.

Političku hegemoniju u ovom razdrobljenom svijetu, i to samo u jednom njegovom dijelu, preuzelo je Sveto rimsko carstvo njemačke narodnosti osnovano za Otona I 962. Međutim, to je obnovljeno Carstvo po svemu bilo jadno; njegov obnovitelj bio je analfabeta. Nesrazmjer između želja i mogućnosti, uz ostalo, odražava i činjenica da je u doba Augusta Rim predstavljao svjetsku metropolu s 1,300.000 stanovnika, dok je u trenutku Otonova posvećenja za cara bio tek blijeda slika nekadašnjeg sjaja i brojio jedva nekoliko tisuća žitelja.²⁰

U Bizantu su s prezirom gledali na novu titulu njemačkih careva. Kada je, prema Liutprandu iz Cremona, papinsko poslanstvo 968. u Carigrad donijelo pismo »caru Grka« u kojemu je Oton I spomenut kao »uzvišeni car Rimljana«, Bizantinci su gnjevno odgovorili:

*»Kakva drskost, vasiljenskog cara Romeja, jedinog
Nićifora, velikog avgusta, nazvati 'carem Grka',
a tamo nekog varvarina 'carem Rimljana'! O nebesa!
O zemljo! O more! Što da radimo s ovim lopuzama i zlotvorima?«²¹*

Jednog od njegovih nasljednika, cara Henrika II (1002-1024) nazivali su »svetim carem vječnog carstva« i »ukrasom Europe«, ali iza sve te pompe krila se samo prazna retorika, a i u nju je uskoro razbio spor oko investiture između cara i pape. Europski plitki politički san produžili su križarski ratovi (1096-1271) u kojima se razbuđeno kršćanstvo pod papinim primatom nastojalo etablirati na Istoku. Ali, i tu su se u punoj mjeri manifestirale naslijeđene unutrašnje slabosti - upravo je paradigmatična epizoda svade između njemačkog cara Fridritha I Barbarosse i francuskog kralja Filipa II Augusta u trećem križarskom pohodu koji je zbog toga i propao. Za to vrijeme je engleski kralj Richard radio za svoj račun i na koncu dopao sužanjstva.

U srednjovjekovnim tekstovima od XI. stoljeća riječ »Europa« susreće se samo iznimno - o njoj su sanjali i spominjali je najčešće univerzalisti. Međusobno udaljavanje Rima i Carigrada nakon raskola 1054. pokopalo je

¹⁹ H. Pirenne, Povijest Evrope od seobe naroda do XVI stoljeća, Zagreb, 1956, 87-88.

²⁰ S. Fischer - Fabian, Die grossen deutscher Kaiser - Triumph und Tragodie der Kaiser des Mittelalters, Kaiser, München, 1977, 72.

²¹ D. Obolenski, Vizantijski komonvelt, 325.

ideju europskog jedinstva i političkom razvitku kršćanske ekumene dalo sa svim novi tijek. Među posljednjim vladarima koji su govorili o »imperijalnoj Europi« bio je njemački car Fridrich II Hohenstaufovac (1212-1250) i to zahvaljujući ponajprije svome specifičnom poimanju Svijeta. U biti, Europa je ostala san intelektualaca, a i oni su je doživljavali i tumačili različito.

Engleski enciklopedist XIV. stoljeća Bartholomeus Anglicus zamišljao je europsku integraciju s kulturnim centrom u Parizu kojeg je uspoređivao sa antičkom Atenom, »majkom slobodne umjetnosti, hraniteljicom filozofije i ostalih znanosti«. Dante Alighieri (1265-1321) i francuski učenjak Engelbert iz Admonta zagovarali su jedinstvo Europe preko Carstva. U knjizi »Uspon i kraj rimskog carstva« Engelbert je zamišljao »jedno Carstvo s jednom vlašću« u koje bi bili uključeni »kraljevstva Španjolske, Francuske, Engleske, Ugarska sa slavenskim kraljevinama, Bugarska, Grčka (Bizant), kao i pokrajine Rimskog carstva koje se tada nisu nalazile u njihovom okviru«. Afrika i Azija »s one strane mora« nisu bile uključene u ovaj potencijalni okvir. Ideju europskog jedinstva zastupali su također Englez Vilim Occam i Francuz Pierre Dubois u XIV. stoljeću, a u XV. je humanista Enea Silvio Piccolomini u djelu »O uzdizanju autoriteta Rimskog carstva« (1445.) iznio ideju o podvrgavanju svih vladara caru, dok je češki kralj Podiebrad govorio o savezu kršćanskih knezova kao čuvara mira.²²

Od francuskog legiste Pierra Duboisa (1250-1320) do univerzalnog genija Leibniza (1646-1716) lajt motivi europske integracije počivali su na srodnim, no još više na oprečnim zahtjevima za uspostavom kršćanskog mira, križarskim ratovima i borbi protiv hegemonije jedne sile.²³ Koji je to politički mađioničar na takvim osnovama mogao dosanjati europski san, a da ne bude razbuđen detonacijama grube stvarnosti?

Shvaćanja o Europi i europskom dobila su novi poticaj turskim osvajanjem Carigrada 1453. kada je, ponovo pred vanjskom opasnošću, počeo jačati već potisnuti osjećaj o europskoj solidarnosti i pripadnosti jednoj zajedničkoj kulturi.²⁴ Koliko je to pomoglo srednjovjekovnoj Bosni, zna se. Koliko je pomoglo cijeloj Europi vidljivo je iz činjenice što su Turci doprli sve do Beča i što je Ugarska, stup antiturske europske koalicije, i sama podlegla.

Pretjeruje se, istina, i pojednostavljuje, kada se kraj srednjovjekovlja veže za pad Carigrada 1453. Doduše, tada je skončalo Bizantsko carstvo, ali ono ionako već stoljećima nije imalo gotovo nikakvu ulogu u globalnim političkim kretanjima. Mnogo važnija od samoga nestanka Bizanta bila je sudbina carske titule. Ona je nadživjela ovu kataklizmu proglašenjem Ivana Groznog za ruskog cara 1547.

U Europi je stvarnost išla putem na čijem su kraju, koncem XV. stoljeća, svjetlost dana ugledale nacionalne monarhije Engleska, Francuska, Španjolska i Portugal. Njihove vladare su smatrali »kraljevima u njihovim kraljevinama«. ²⁵ Upravo ove države, a ne ujedinjena Europa, stupile su oplodene bizantskom, perzijskom, kineskom, indijskom i islamskom kulturom, čizmama od sedam milja, u praskozorje novoga povijesnoga doba.

Njemačko carstvo pokazalo se preslabim da bi postalo jezgrom šire europske političke integracije. Nije ni čudo, kad su sami nosioci carske krune tako malo polagali na svoju univerzalnu misiju, a s druge strane, realno gledano, bili uvučeni u rješavanje problema koji su njihove energije odvodili na druge strane. Luksemburgovci, Karlo IV (1346-1378) i Žigmund (1387-1437) pravi

²² Jean-Baptiste Duroselle, Europa, 185-186.

²³ K. Bosl, Europa im Mittelalter, 14.

²⁴ K. Bosl, Isto, 14; J. Matuz, Osmansko carstvo, Zagreb, 1992, 44-45.

²⁵ Jean-Baptiste Duroselle, Europa, 187.

su pokazatelji takvoga stanja; prvi je bio okupiran Češkom, a drugi rješavanjem nagomilanih crkvenih problema i anti-turskom kampanjom. Doduše, oba su pošla u Rim po carsku krunu, ali pompozne ceremonije nisu mogle zataškati stvarne goruće probleme. Habsburgovci su naslijedili simptome iste bolesti; dok su se bavili dvorskim spletkama i intrigama Turci su nezadrživo napredovali prema srednjoj Europi.²⁶

Velika geografska otkrića i početak Reformacije iz temelja su promijenili tradicionalne predstave Svijeta i odnose među narodima. S geografskim otkrićima nisu samo prošireni vidici europskog čovjeka, ona su rodila pojam gospodarskog imperijalizma koji je definitivno pokopao ideju o jednom europskom Svetom carstvu. Državni interesi postali su trgovačko-imperijalistički interesi. Na mjesto arhaičnih europskih monarhija došle su nove nacionalne države. Težište zbivanja, kao i u antici, ponovo je postalo more, a pojam velike sile izmijenio je svoje tradicionalno značenje. Nesposobna da sama udomi ideju o obnovljenom Rimskom carstvu, Europa je otkrila novi prostor na kojem će, stoljeća kasnije, iz sjemena što ga je posijao Kolumbo, izniknuti stablo nove svjetske integracije, »nova Europa«, novovjekovni Zapadni Rim - Sjedinjene Američke Države.²⁷

Reformacija je europskoj ideji zadala novi težak udarac. Iako su Calvin, Luther i Loyola još govorili o Europi, Campanella (1568-1639) je nepogrešivo dijagnosticirao da je jedinstvo naroda i država u okviru jedne katoličke Monarhije nepovratno razbijeno. Tridesetgodišnji vjerski rat (1618-1648), uz nebrojene leševe kojima je bila prekrivena Europa, pokopao je i carski, papinski i katolički univerzalizam na kojem je do tada počivala konstrukcija o europskoj integraciji.²⁸ Europa je hitala prema industrijskim i buržoaskim revolucijama, borbi za kolonijalni prestiž, apsolutističkoj monarhiji i unutarnjim trvenjima koja su u našem stoljeću rezultirala s dva svjetska rata.

Ako bi se bojama pokušale predstaviti sve političke mijene na prostoru kojeg je obuhvaćao medievalni pojam Europe (valja opet naglasiti da je veliko pitanje gdje je počinjala, a gdje završavala Europa - da li na rubovima arapske Španjolske ili u ruskim stepama, da li u Škotskoj ili na obalama Crnog mora?) između 476. i 1500. vrlo brzo bi ostali bez materijala... Kako i ne bi ako pođemo od germanskih državnih tvorevina stvorenih neposredno nakon 476. (vizigotska i ostrogotska kraljevina, burgundska kraljevina, alano-vandalska, langobardska, franačka, anglosaska), pa potom prikažemo promjene nastale nakon Verdunskog ugovora koje su iznjedrile državne jezgre Njemačke, Francuske i brojnih talijanskih država, nastanak i razvitak država Iberškog poluotoka (Aragon, Kastilja, Navara) i njihovo višestoljetno uobličavanje u procesu rekonkviste, države jugoistočne Europe - Bugarsku, Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinsku kraljevinu, Humsku kneževinu, Duklju, Rašku, Bosnu, srednjeeuropski podunavski blok s Ugarskom kao središtem (nakon sloma Velikomoravske države), države istočne Europe, Češku, Poljsku, i Litvu... A tko bi tek bio kadar, makar u velikim potezima, prikazati borbu za vlast germanskih »homo novusa«, izrastanje i raspad Franačke kao jezgre kasnijih nacionalnih država, uzdizanje Njemačke a potom Francuske, englesko-francuska suparništva »okrunjena« Stogodišnjim ratom, proces protiv templara, borbu za investituru, početak parlamentarnog života, širenje kolonijalne moći Venecije, križarske ratove i prvi pad Bizanta 1204, dinastičke spletke i

²⁶ F. Seibt, Karl IV ein Kaiser in Europa 1346 bis 1378, München, 1978; H. Koller, Sigismund (1410-1437), Kaiser gestalten des Mittelalters, München, 1985, 277-301.

²⁷ Jean-Baptiste Duroselle, Europa, 189-199.

²⁸ K. Bosl, Europa im Mittelalter, 15.

politička ubojstva, intelektualna gibanja i nastanak gradova i sveučilišta, heretičke pokrete, koncilijski pokret i veliku shizmu - svi protiv svijetu, plemstvo protiv kraljeva, kralj protiv plemstva i gradova, carevi protiv papa i obratno, Venecija protiv Genove, ova protiv Venecije pomaže restituciju Bizanta 1262, građanstvo protiv plemstva, naravno i obratno, cehovski majstori protiv kalfe i šegrta, nastanak prosjačkih redova i inkvizicije... jedan uvijek uzburkani politički ocean u čijim je olujama spasiteljica Francuske Ivana Orleanska iz ruku Francuza bila izručena Englezima da je spale na lomači. To je samo politička silueta medievalne Europe, a šta bi se tek pokazalo kada bi, sa svim pojedinostima, naslikali njen kompletan profil! Svega bi se tu našlo, svih sredstava iz prebogatog političkog arsenala, jedini pojam za kojim bi bezuspješno tragali bio bi pojam europske političke integracije, dok bi europsku solidarnost (osim u iznimnim okolnostima determiniranim pojavom vanjske opasnosti) pronašli vrlo teško.

Politički život srednjovjekovne Europe, feudalni i partikularistički u osnovama, funkcionirao je na temelju koncentričnih i međusobno povezanih krugova. Taj svijet imao je, istina, duhovno i političko središte u Rimu - papinska Kurija nametnula se kao centar toga limitiranog Kozmosa i ta je institucija djelovala u smjeru njegova objedinjavanja. Vrhunac moći ona je dosegla za pape Inocenta II (1198-1216) koji je jednako superiorno djelovao u katoličkim kraljevinama Španjolske kao i u Engleskoj. Njegovu moć tada je dobro iskusio engleski kralj Ivan bez Zemlje koji je pod prijetnjom interdikta morao iz temelja revidirati političke stavove. Ali, on je još i dobro prošao. Jedan od njegovih prethodnika na engleskom prijestolju, Henrik Plantagenet (1152-1187) morao je nepromišljenost u sporu sa canterburyjskim nadbiskupom Tomom Beckettom platiti poniženjem javnog bičevanja na grobu ovog crkvenog velikodostojnika. U Rim su se slijevale sve relevantne informacije, tu su se oblikovale i sve političke ideje šireg značaja. Zahvaljujući papama poput Grgura VII Hilderbranda (1074-1087) Rimski je kurija postala nekom vrstom srednjovjekovnih Ujedinjenih nacija.

No, pravo na univerzalnu vlast polagali su i njemački carevi - spor između papa i careva trajao je stoljećima, a razni konkordati nisu mogli izgladiti bit problema. Sreća je i nesreća u isto vrijeme za Europu što ni jedna strana nije bila toliko moćna da odnese konačnu i neprijepornu pobjedu. Sreća, jer je iz tog hrvanja izniknuo korijen sekularne europske države 19. stoljeća, a nesreća jer je dugotrajnost spora ometala njegovo puno izrastanje. Taj je korijen dao plod tek koncem XIX. stoljeća i to upravo u Italiji. Canossa cara Henrika IV samo je epizoda u toj drami visokoga naboja i više je odraz političke mudrosti cara nego moći pape Grgura VII koji je zapravo pred svojim protivnikom pobjegao u zamak toskanske markgrofice Matilde. Ispada da ga je Henrik proganjao zato da mu se pokori. I to je jedna među brojnim epizodama koja plastično odražava dinamiku i kontroverze europskog medievalnog političkog života.

U trenutku slabljenja careva nakon pada Hohenstaufovaca (u kojem su se pape živo angažirale) sredinom XIII. stoljeća papinstvo je privremeno ojačalo i približilo se francuskom dvoru. Francuzi, dakako, nisu bili previše impresionirani time pa su 1307. Kuriju premjestili u Avignon u južnoj Francuskoj čime je otvorena epoha tzv. Avignonskog sužanjsva papa koja je okončana tek 1377. Kada se nakon toga, papa na jedvite jade vratio u Rim, otpočela je dugotrajna kriza (*Velika shizma*) koja je potresala temelje Crkve sve do sredine XV. stoljeća.

Francuski vladari ipak se nisu uspjeli nametnuti kao univerzalna vlast, možda i zbog neprestanih trvenja s Englezima koja su naposljetku rezultirala Stogodišnjim ratom (1327-1453). Njemački carevi iskoristili su kaos Velike

shizme za povratak starog vladarskog sjaja, ali je Žigmund Luksemburški i tada (1433.) po carsku krunu ipak morao poći u Rim.

Nakon Luksemburgovaca, carski su naslov osigurali za sebe Habsburzi - pravi velemajstori dinastičke politike, čijim je nezajažljivim ambicijama, u jednom trenutku, bila pretijesna čak i Europa. Kada se Napoleon početkom XIX. stoljeća okrunio carskom krunom, on ne samo da je polučio ono što su ljubomorno čuvali Habsburzi, nego je mogao ponoviti uzvik jednog francuskog apsolutista koji je davno prije njega tvrdio: »Država to sam ja«.

Unutarnja politička tektonika medievalne Europe nije omogućila formiranje onog političkog monolita kojeg je Dmitrij Obolenski prepoznao kao »Bizantski commonvealt«. Bilo je to za Europu, dugoročno promatrano, više sreća nego nesreća, jer europski racionalizam ne bi mogao dozrijeti u jednoj monolitnoj političkoj i duhovnoj klimi; za ubiranje toga slatkog ploda bila je potrebna višestoljetna melioracija duha.

Indikativno je da su se upravo u XIV. stoljeću, kada je srednjovjekovna Europa proživljavala najdublju političku, ekološku i demografsku krizu, razbuktales najžešće diskusije o pitanjima ustrojstva političke i državne vlasti i o poimanju vlasništva, pitanjima od sudbinskog značaja u svim civilizacijama. To je bio jedan od pouzdanih znakova zrelosti europskog duha koji nije dozvolio potonuće u glib monizma, duhovnog i političkog, već je, iako u teškoj krizi, živo tragao za optimalnim rješenjima. Zapadnoeuropska politologija tada je ispisivala stranice vlastitog spasa i novih perspektiva.

Avignonsko sužanjstvo papa i sve devijacije koje je porodilo u političkim odnosima između pretendanata na univerzalnu vlast pape i cara, iznjedrilo je nova shvaćanja o razriješenju tog osjetljivog pitanja kao i načinima prevladavanja Zapadnog crkvenog raskola. Cijela je tadašnja Europa bila potresena ovom krizom koja je na površinu zbivanja izbacila pitanje reforme i »društvene i političke obnove Crkve i tadašnjeg europskog društva«.

Upravo u takvoj usijanoj društvenoj klimi Europa je rodila prvog teoretičara narodnog suvereniteta Marsilija iz Padove (1275/80-1342/43). U svom glasovitom djelu »*Defensor pacis*« (1324) on je razvio teoriju o izvornom narodnom suverenitetu koji se putem ugovora prenosi na crkvu i državu, pri čemu je državi davao primat.

Povijesti zapadne politologije svoj je puni doprinos u to vrijeme dao i Vilim Occam (1280/85-1347/49) koji se zalagao za konsenzus u rješavanju političkih problema, relativizirajući sve oblike vlasti i vlasništva nad materijalnim dobrima po čemu je postao poznat »kao preteča modernog shvaćanja politike i vlasništva, gdje diktate imaju zamijeniti društvena diskusija i parlamentarno odlučivanje«.²⁹

Nasuprot ovakvoj politički usitnenoj Europi, moguće je, osobito od XI. stoljeća, uočiti zavidan stupanj njezine duhovne i gospodarske niveliranosti koji je svoju zrelost dostigao u XIII. i XIV. stoljeću. Tada se uobličila europska srednjovjekovna civilizacija, uobličio se i zaokružio prostor koji je obuhvatio »društvo, gospodarstvo i kolektivni mentalitet... različito organizirane, ali zbližene jednom kulturom i načinom života razmjerno jednakim«.³⁰

Tadašnji europski narodi nisu imali aktivnu svijest o svome poslanju, oni su »postali europski a da toga nisu bili svjesni«.³¹ Srednjovjekovni tekstovi i dalje su spominjali samo pojedinačne entitete, ime zajednice koja ih je oku-

²⁹ H. Pirenne, Povijest Evrope; Propylaen Weltgeschichte - Eine Universalgeschichte, Herausgegeben von Golo Mann und August Nitschke Funfter Band, Berlin - Frankfurt Am Main; K. Bosl, Europa im Mittelalter; Jean-Baptiste Duroselle, Europa; R. Lopez, Rodenje Europe; S. M. Džaja, Svijet politike i franjevaštvo u Europi 14. stoljeća, Croatica Christiana Periodica, XVI/29, Zagreb, 1992, 33-41.

³⁰ F. Braudel, Civilizacije kroz povijest, Zagreb, 1990, 42-53; R. Lopez, Rodenje Evrope, 6.

³¹ R. Lopez, Isto, 6.

pljala još je stajalo iza kulisa nove stvarnosti. Najbolje se to pokazuje kada se pojava promotri sa strane; u knjizi Francesca Pegolotija »Pratica della Mercatura«, u kojoj je opisana trgovina sa srednjom i istočnom Azijom u XIV. stoljeću i veliki trgovački put iz Tane u Kinu, saznajemo da je ta-mošnje stanovništvo sve kršćane od Romanije (Bizanta) pa dalje na Istok nazivalo »Francima«. ³² Kriterij raspoznavanja u ovom je slučaju bila pripad-nost kršćanskoj vjeri.

Dakako, taj je kriterij bio važan ali ne i jedini. Od XI. stoljeća, kada snažni demografski i ekonomski polet temeljito počinju preobražavati lice europskog prostora, kada u povijest na široka vrata ulaze gradovi, »motori neprekidno u radu...« koji su »ispred svoga vremena (i) navještaju budućnost«, a za njima sveučilišta kao žarišta novih intelektualnih gibanja... otvara se nova epoha koja razbija dotadašnje granice i predstave a povijest pretvara u »hemisfersku«. Na ovim premisama rođena je europska civilizacija i prvi put stvorena »europska slika Svijeta«. ³³ Gospodarstvo, društvo, vlast država, politika i kultura oblikuju se po specifičnim mjerilima i zakonitostima europske zajednice, na ovoj osnovi utvrđuje se pripadnost njezinim okvirima.

Na čitavom prostranstvu između Skandinavije i Sredozemnog mora, između Britanije i Litvanije, jednako u Parizu i Londonu, u Firenzi i u Ant-verpenu, u Rimu i u Pragu, u Budimu i u Krakovu, u Jajcu i u Požunu, u Veneciji i u Bremenu, u Beču i u Zagrebu, u Milanu i u Dubrovniku, čovjek se mogao sporazumijevati vulgariziranim latinskim jezikom. Isto tako, gdje god bi došao, mogao je poslove regulirati firentinskim dukatom. Gdje god bi ušao u crkvu mogao je sudjelovati u misi i pjevati koral kojeg je uredio još papa Grgur Veliki (590-604). Svugdje bi ga dočekivale romaničke i gotičke građevine, benediktinski, franjevački i dominikanski samostani, internacionalni stil oblačenja, dvorski ceremonijali, iznivelirane predstave subordinacije, feu-dalni viteški turniri i maniri, svugdje bi susretao hodočasnike i sve nebrojene manifestacije života koje su s lakoćom premošćivale vještačke političke barije-re. ³⁴

Kulturna razmjena srednjovjekovnog svijeta, uprkos svim prostornim i poli-tičkim zaprekama, funkcionirala je po sustavu spojenih posuda. Srednjovjeko-vna europska kultura, njezin bogati inventar, nastala je crpljenjem iz više izvora što je na koncu rezultiralo moćnom maticom kojom je zaplovila lađa općeljudskog progressa. Europa se pokazala sposobnom i zreloom da bez kom-pleksa usvoji dostignuća razvijenijih društava, da ih pomno sabire i slaže i odgoji generacije koje će ih dalje njegovati i oplemenjivati vlastitim duhom. Iz današnje perspektive europska medievalna kultura može se učiniti neorigi-nalnom, prepisivačkom i kompilatorskom, međutim to je varljiv dojam. Upravo zbog visoko naglašene sposobnosti apsorpcije njezinih molekula da za sebe vežu organske čestice civilizacijskih atoma drugih, kvalitetnijih elemen-ta, ona se u dugom kristalizacijskom procesu naposljetku pojavila kao kulturni alem-kamen naše Planete. U pitanju je dakle moć primanja i izgradnje vlastitoga identiteta integrativnoga tipa. U naše vrijeme takve je sklonosti iskazao sjevernoamerički kontinent i na toj osnovi izgradio svjetsku moć.

Neminovno je zapitati se da li su, kako i koliko u ovako komponiranoj stvarnosti katoličke Europe participirala dva, njoj formalno suprotstavljena svi-jeta - arapsko-islamski i bizantsko-pravoslavni. Upravo je zadivljujuća sposo-bnost kojom je katolički državno-politički konglomerat absorbirao njihove vi-soke kulturne vrednote čiji je udio u formiranju onoga pučko-školskog pojma

³² M. Šunjić, Hrestomatija izvora za opštu istoriju srednjeg vijeka, Sarajevo, 1980, 247-249.

³³ K. Bosl, Europa im Mittelalter, 187.

³⁴ J. Le Goff, Srednjovjekovna civilizacija zapadne Evrope, Beograd, 1974.

europske kulture skoro nemjerljiv. Nije se stoga nelogično zapitati da li bi se taj, tako rado izgovarani pojam, uopće rodio bez njihove plodne i djelotvorne suradnje?

Politička je povijest bitku kod Poitiersa 732. zabilježila kao događaj u kojem je kršćanska Europa odbila arapski prodor preko Pireneja. Time je ona obavila monotoni i jednolični posao bilježenja zbivanja i otišla na počinak. No, za kulturnu povijest tek tada je nastupila era u kojoj je dobro morala zasukati rukave. »Duh i ljepota - kaže Bosl - našli su u istočnom islamu svoju posebnu domovinu«. Ta je nova estetika preko Kordobskog emirata obasjavala i kultivirala lice Europe kroz cijeli srednji vijek i, posredovana genijalnim duhovima, trajno se udomačila u zapadnoeuropskoj kulturi.

Arapsko-islamska kultura sačuvala je u svojim školama u Aleksandriji, Bejrutu, Antiohiji, Harranu, Nisibisu, Dzundi Sapuru i brojnim drugim mjestima dragocjeni kontinuitet znanosti i filozofije Egipta, Indije, Babilona, Grčke i Bizanta i u svojoj zapadnoj (španjolskoj) varijanti učinila ih dijelom povijesne baštine ljudskog roda.

Matematičar Hvarizmi bio je autor astronomskih i geometrijskih tabela i s još 69 autora napisao je jednu geografsku enciklopediju. Njegovo izgubljeno djelo »Izračunavanje integrala i jednadžbi« ostalo je sačuvano u latinskom prijevodu Garharda iz Cremona (XII. st.) i služilo je na europskim sveučilištima kao udžbenik sve do XVI. stoljeća; preko njega je na Zapad došla riječ algebra. Uz ovo, i djelo Abu'l Farghanija iz astronomije bilo je u upotrebi u Europi i Zapadnoj Aziji punih 700 godina.

Nemjerljiv je doprinos Arapa razvitku medicine; oni su stvorili nove medicinske preparate, uredili prve apoteke i drogerije, osnovali prve farmaceutske škole srednjega vijeka i sastavili prve farmakološke udžbenike. Kalif Harun al Rašid uredio je u Bagdadu prvu pozantu bolnicu u kojoj je 931. godine bilo preko 800 liječnika. Do konca XVIII. stoljeća bio je u Europi u upotrebi priručnik za očnu medicinu Ali Ibn Ise. Latinski prijevod medicinske enciklopedije Al Razija (844-926) »*Liber continens*« bilo je djelo te vrste nepoznato na Zapadu, a 1395. koristio se na medicinskom fakultetu pariškog sveučilišta. Od 1498. do 1866. doživjelo je njegovo standardno djelo o infektivnim bolestima 40 izdanja na engleskom jeziku. Najpoznatije njegovo djelo je medicinski kompendij u 10 svezaka; preko latinskog prijevoda Gerharda iz Cremona bila je deveta knjiga »*Nonus Almansortis*« objavljeno štivo u Europi sve do konca XVI stoljeća.

Poznati filozof i liječnik bio je Avicena (980-1037). On je poduzeo prva istraživanja o kretanju, snazi, vakuumu, svjetlu, toploti i specifičnoj težini. Europska nauka o mineralima počivala je do XIII. stoljeća na njegovim sastavima o mineralima. Napisao je dvije enciklopedije o liječenju i duši, kompendij matematike, fizike, metafizike, teologije, gospodarstva, politike i glazbe u 18 svezaka i jedan Kanon medicine, priručnik fiziologije, higijene, terapije i farmakologije sa filozofskim ekskursima. Peta knjiga ovog kompendija slovila je između XII. i XVII. st. u latinskom prijevodu kao najpoznatiji priručnik medicine na europskim visokim školama.

Avicena je bio veliki znanstvenik medicine, Al Razi najznačajniji geograf, Al Biruni vodeći optičar, Dzabir veliki kemičar srednjeg vijeka. Njihova djela ušla su u registar svjetske kulturne baštine i uopće je zasluga arapske znanosti u uspješnoj transmisiji kulturnih dostignuća ranijih epoha, u njihovu svojevrsnom arhiviranju.

Arapu su preko kršćanske Sirije u Europu prenijeli grčku filozofiju kao i mudrost Indije, zaratustrizam, židovsku eshatologiju i kršćanske hereze. Avicenu metafiziku preuzela je skolastika preko Averoesa i Maimonidesa, njegovo je djelo predstavljalo vrhunac srednjovjekovnog mišljenja i sumu

povijesti čovječanstva. Početkom XVIII. stoljeća francuski orijentalist Galland preveo je »Priče iz 1001 noći« koja je uz Bibliju postala jedna od najčitanijih knjiga Svijeta. Arapska proza snažno je utjecala na europsko pjesništvo, a trubadurski motivi bili su preko Egipta i sjeverne Afrike preneseni na Siciliju, Španjolsku, Italiju i Provansu. Novija istraživanja pokazuju znatne arapsko-islamske utjecaje na humanizam i renesansu.

Još koncem XI. stoljeća, u djelu »Aleksijada«, kći tadašnjeg bizantskog cara Aleksija Komnena, Ana, doživjela je europske križare u Carigradu kao primitivan i zaostao svijet. Nije ni čudo, jer Bizant je u to vrijeme imao puni kulturni i gospodarski primat nad katoličkim Zapadom, koji se, istina, politički i religijski emancipirao, ali se još uvijek hrvao s vlastitim barbarizmom. U to vrijeme tu se još uvijek nije znalo za običaj pranja ruku prije i poslije jela.

U doba dok je na Zapadu, između V. i XI. stoljeća, usprkos pokušajima obnove kakav je učinjen pod Karlom, stara kultura proživljavala dekadansu, Bizant je vjerno čuvao i usavršavao staru kulturu i političke tradicije kojima je snažno utjecao na duhovni rast Europe. Jedno od žarišta koja su isijavala stara zračenja nalazilo se u Ravenni u kojoj su se miješali umjetnički stilovi Istoka i Zapada. Tu je ulogu Ravenne olakšala Justinijanova restitucija Rimskog carstva sredinom VI. stoljeća kojom su još bile obuhvaćene južna Italija i dio Španjolske. Preko ovih područja bizantska kultura dopirala je sve do Britanskih otoka kako su to pokazala istraživanja jednog lokaliteta kod Londona 1939. I prvi germanski vladari na Zapadu tražili su od Bizanta ovjerovljenje novih vladarskih zvanja i titula. Ostrogotski kralj Teodorik upravo je u Ravenni oko 500. godine sagradio katedralu posvećenu legendarnom osnivaču crkvene općine u tom gradu Apollinaru sa svjetski poznatim mozaicima u bizantskom stilu. U vrijeme jednog od njegovih nasljednika bila je u Ravenni 547. uz pomoć bizantskog dvora izgrađena crkva sv. Vitala. Ravenna je bila glavna bizantska luka na Jadranu.

Preko Bizanta je na zapad u vrijeme Dioklecijana i Konstantina bila prenesena perzijska apsolutistička vladarska ideologija. Zahvaljujući permanentnim dodirima Bizanta s Perzijom u Europu su prodirali ne samo perzijski, nego i armenski, kapadokijski, sirijski i mezopotamski kulturni utjecaji koji su trgovačkim vezama stizali u Rim i Ravennu i odatle dalje u Europu. Tako su do Europe stigla shvaćanja o braku, odgoju djece, glazbi, diplomaciji; preko židovskih trgovaca u Europu su stizali perzijska svila, tepisi, drago kamenje...

Ogromni su bili bizantski utjecaji na formiranje shvaćanja o društvu, crkvi i državi u Europi, na poimanje univerzalnog primata te odnos crkve i države. Bizant je u školama, bibliotekama i literaturi njegovao grčki duh filozofije i prirodnih znanosti koji je u vrijeme križarskih ratova bio prenesen i u Europu. Tu su ulogu i prije vršili samostani koji su prepisivali grčke rukopise i preko južne Italije posredovali ih u Europi. Tu su se skrasili i brojni grčki učenjaci i profesori koji su pripravljali put otkrića grčkog duha na Starom kontinentu. Bizant je Bugare i Slavene upoznao s kršćanstvom i pripremio ih za učlanjenje u obitelj europskih naroda. Usprkos raskolu, Bizant je sve do XIII. stoljeća ostao glavni centar kršćanstva, ležeći na geografskom šavu srednjovjekovne povijesti.³⁵

Europa, istočna Europa, zapadna Europa, jugoistočna Europa, južna Europa... nazivi koje upotrebljavamo da bi preciznije omedili prostor(e) rezul-

³⁵ H. Herz, *Morgenland - Abendland*, Leipzig, 1963, 228-333; K. Bosl, *Europa im Mittelalter*, 127-129, 139-141; *Europa und Orient (800-1900)*, Herausgegeben von Gereon Sievernich und Hendrik Budde, Berlin, 1989, 102-230 V. Enderlein, *Islamische Kunst*, Dresden, 1990.

tat su konvencije, dominacije određenih geografsko-kulturoloških osobina i potrebe za lakšim snalaženjem (nešto poput periodizacije povijesti koja nikad do kraja ne može odgovoriti preuzetoj zadaći). Europa se kao manje-više ustaljeni pojam pojavljuje tek od XVII, a definitivno se udomačuje s dobom prosvjetiteljstva od polovine XVIII. stoljeća. Znakovito je da se u pojedinim dijelovima (Španjolskoj, jugu Italije, Veneciji, Austriji, Ugarskoj i Poljskoj) gdje je, uslijed turske opasnosti, živio stari duh križarskih ratova, još uvijek održavao naziv »kršćanski svijet«. Istovremeno, za dijelove jugoistočne Europe koje su zauzeli Turci stvoren je tijekom XVI. i XVII. stoljeća naziv »europska Turska«.³⁶

Jugoistočnu Europu tretirat ćemo kao prostor omeđen trima morima, Jadranskim, Egejskim i Crnim i linijom na kojoj se (na sjeveru) zaustavila njemačka državna ekspanzija.³⁷ S pravom je ovo područje, zbog njegove višeslojne povijesne komponiranosti, G. Stadtmüller nazvao »arhimedovskim punktom«, a sa stanovišta »opće povijesti religije koliko teškim toliko i zahvalnim istraživačkim prostorom«.³⁸ Jugoistočna Europa je, osim toga, kako kaže S. M. Džaja, izrazito »prijelazno područje«; tu se na jednoj dugoj i nepravilnoj demarkacionoj liniji susreću Istok i Zapad s uobličanim političko-diplomatskim, ekonomskim, crkvenim i uopće kulturnim kodovima. Dugo, čitava stoljeća, sve do Crkvenog raskola 1054, pa i kasnije, kulturni inventari jedne i druge kršćanske zajednice ovdje su se međusobno miješali, presjecali, ukrštali, gubeći primarna svojstva, tako da je često pretežak posao sve to precizno identificirati i klasificirati. Uz sve to, kasnije su generacije u tumačenju srednjovjekovnih pojava unijele moderne predrasude što je rezultiralo pravim bujanjem mitomanske historiografije koja još uvijek opterećuje svijest današnjih generacija.

Politički položaj južnoslavenskog svijeta u medievalnom prostoru jugoistočne Europe bio je presudno determiniran snagom dometa kojeg su ostvarivala dva civilizacijska i politička bloka - zapadni katolički i istočni pravoslavni.³⁹ Braudelova misao da »Zapad gleda prema Rimu, a Istok prema Konstantinopolu«, predstavlja upravo za područja poput jugoistočne Europe dragocjen putokaz kroz njezine zamršene etničke i religijske labirinte. Primenjena na srednjovjekovnu Bosnu, ona je i više od toga s obzirom na utvrđivanje njezine primarne civilizacijske pripadnosti. U globalu, ona vrijedi i za cijeli slavenski svijet koji je, upravo po ovom kriteriju, ostao podijeljen u dvije kulturne zone: Hrvati, Slovenci, Moravljani, Česi, Slovaci Poljaci i Polapski Slaveni ostali su pod jurisdikcijom Rima, dok su Bugari, Crnogorci, Makedonci, Srbi, Rusi i dio Ukrajinaca ostali vezani za bizantskopравoslavni Istok.⁴⁰

Najveći dio prvobitnog hrvatskog državno-političkog prostora, s državama Hrvatskom i Bosnom, bio je u sklopu ugarskog »Archiregnuma« privučen u srednjoeuropsko ozračje, dok je Raška (Srbija), nakon višestoljetnog kolebanja početkom XIV. st. definitivno bila apsorbirana u bizantsko-pravoslavnu zonu. Povijesna je sudbina južnim Slavenima namijenila istovremeno i ulogu posrednika između latinsko-katoličkih i grčko-pravoslavnih formi kršćanstva. Međutim, to je već druga tema.

³⁶ G. Stadtmüller, *Geschichte Südosteuropas*, Oldenbourg, München - Wien, 1976, 13.

³⁷ G. Stadtmüller, *Isto*, 13.

³⁸ G. Stadtmüller, *Isto*, 144.

³⁹ S. Ćirković, *Susreti velikih civilizacija oko 1300*, Posebni otisak, Jugoslavenski historijski časopis, 1-2, Beograd, 1975.

⁴⁰ F. Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb, 1991, 26.

Z u s a m m e n f a s s u n g
DAS MITTELALTERLICHE EUROPA
(DEFINITIONEN VON BEGRIFFEN, FESTLEGUNG VON INHALTEN,
ABGRENZUNG DES RAUMES)

Aufgrund zeitgenössischer Literatur versucht der Autor auf eine der möglichen Beantwortungen der Frage hinzuweisen, was eigentlich das mittelalterliche Europa im geographischen, politischen, wirtschaftlichen, kulturellen und geistlichen Sinne war. Sein Schluß ist, daß es Europa im Laufe des Mittelalters nicht gelungen ist, sich als politische Gemeinschaft zu realisieren. Die politischen Partikularismen konnten jedoch die Gestaltung der europäischen Zivilisation nicht verhindern, worunter der Autor die Organisation der Gesellschaft, Wirtschaft, die Technik des Herrschens, die Kultur im engeren Sinne, die Mentalität und Lebensweise versteht.

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

27

U SPOMEN
JOSIPU LUČIĆU

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

27

Z A G R E B

1994.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

PRIPREMA ZA TISAK:

Hrvoje STANČIĆ

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.